

3. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины (далі СУ УССР). – Полтава, 1919. – № 17. – Ст. 89. – С. 100-101.
4. СУ УССР. – Полтава, 1920. – Ч. 15. – Ст. 293. – С. 415.
5. Декреты Советской власти. – Т. 4. – 10 ноября – 31 марта 1919. – № 4. – С. 444 – 445.
6. Там само.
7. Там само. – Т. 5. – 1 апреля – 31 июля 1919. – № 141. – С. 264 – 267.
8. Там само.
9. Державний архів Полтавської області. – Ф. 3872. – Оп. 1. – Спр. 797. – Арк. 155.
10. Там само. – Арк. 156.

Ж. В. Касимова, Д. К. Литвак

МІФИ І НАУКОВІ АРГУМЕНТИ ПРО АНТИСЕМІТСЬКИЙ ХАРАКТЕР ДІЯЛЬНОСТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

У статті аналізуються дослідження українських істориків та матеріали опублікованих джерел, переважно сучасників С. Петлюри, які розвіюють міфи і стереотипи щодо його відповідальності за єврейські погроми у роки отаманичини та громадянської війни. Авторки вдаються до цитувань з опублікованих праць, які переконливо показують драматичний перебіг подій, зусилля С. Петлюри з відвернення ксенофобії і погромів, заходи української влади з утвердження національних прав єврейського народу в роки Української революції.

***Ключові слова:** Симон Петлюра, Директорія, єврейський народ, єврейські погроми, антисемітизм*

Доба Директорії періоду Української революції була перенасичена трагічними подіями, зокрема великою кількістю єврейських погромів. Міф про С. Петлюру як антисеміта й погромника десятиліттями існує у західній громадській думці. Не лише єврейські, але й деякі українські історики вказують на особисту відповідальність С. Петлюри за погроми.

Проте сучасна вітчизняна та зарубіжна історіографія, аргументи якої спираються на велику кількість досліджень, опублікованих та архівних документів, свідчить про непричетність лідера Директорії до антисемітських погромів. Науковці доводять, що С. Петлюра намагався вжити заходів, які б припинили погромницьку діяльність окремих отаманів, денікінців, більшовиків та спрямовувалися на те, щоб представники єврейської нації могли повноцінно реалізувати свої політичні та культурні права на українських землях.

Метою нашої статті є огляд ініційованих С. Петлюрою протипогромних актів та законів, що стосувалися життєдіяльності єврейського населення, а також звернення до спогадів сучасників цих драматичних процесів.

С. Єкельчик зазначає, що після того, як у вітчизняних істориків з'явився вільний доступ до широкого кола архівних фондів, відбулася істотна еволюція

поглядів на «вину» Головного Отамана в єврейських погромах. Як наголошує автор, варто пам'ятати, що певні превентивні заходи проти погромників робилися фактично з перших місяців Української революції. Серед них і ті, що так чи так стосуються Симона Петлюри [3, с. 168].

Цікаво, що заходи проти антисемітських дій проводилися ще тоді, коли єврейські погроми не набули такого масового характеру, як у 1919 р. Так, Ю. Кульчицький у своїй статті вказує, що ще 14 липня 1917 р., напередодні свого призначення генеральним секретарем військових справ, Петлюра видав документ, у якому засуджувались погроми [5, с. 148].

С. Єсельчик у своїй публікації також згадує про відозву, видану в 1917 р., проте в інший час (15 листопада 1917 р). Наведемо уривок з неї: «Не допускайте погромів та безпорядків, бо як ви їх допустите, ви ганьбою покриєте славне ім'я українського війська. Ніякі погроми не повинні бути припущені на нашій землі. Я вже викликав українські полки та дивізії, щоб схоронити порядок на Україні... Війська будуть розміщені по цілій Україні, по всіх залізничних лініях і шляхах, аби скінчити з безладом і погромами» [3, с. 168].

Втілюючи в життя свої політичні принципи, В. Винниченко, С. Петлюра та інші члени Директорії не вагаючись прийняли пропозицію професора Гольдельмана про відновлення національно-персональної автономії для національних меншостей. 10 грудня 1918 р. вона прийняла відповідний декрет, а 24 січня 1919 р. згідно з одностайним рішенням Ради міністрів цей декрет став законом, за яким представники єврейської нації здобули автономію в рамках Української Народної Республіки [2, с. 11].

У період перебування при владі Директорії, одним з керівників якої станом на весну 1919-го року, був С. Петлюра, першим урядовим документом, спрямованим на захист єврейського населення, була прокламація від 12 квітня 1919 р. В ній зазначалося: «Український уряд буде всіляко боротися з порушеннями громадського порядку, викриватиме й суворо каратиме заводіак, злочинців та погромників. І перш за все уряд не потерпить ніяких погромів, спрямованих проти єврейського населення України, і вживатиме всіх засобів для знешкодження цих мерзенних злодіїв». Наступного дня верховне командування українського війська видало наказ про арешт та віддання під трибунал усіх вояків, що підбурювали козаків брати участь у погромах [2, с. 17].

Також варто згадати про те, що з ініціативи С. Петлюри були створені спеціальні органи для боротьби з погромами: Державна військова інспекція на чолі з полковником В. Кедровським, одним із головних завдань якої стала боротьба з погромами, Особлива слідча комісія для розслідування антиєврейських погромних подій, а також державний Всеукраїнський єврейський центральний комітет допомоги потерпілим від погромів при Міністерстві єврейських справ УНР [3, с. 174-200].

С. Литвин згадує у своїй роботі про декілька важливих законодавчих актів, виданих у серпні 1919 р.: закон, метою якого була повна ліквідація погромів, а

також наказ від 26 вересня 1919 р., за яким проти погромів та агітаторів накладається найжорстокіша кара за порушення цього наказу. «Чиста справа вимагає чистих рук» – писалося в цьому документі, підписаному С. Петлюрою. 27 серпня він видав ще одне звернення до війська у справі погромів [5, с. 154].

Не менш важливим є наказ, виданий Головним отаманом своїм військам 26 серпня 1919 р., в якому він закликає козаків «не спричинятися до тяжкої недолі євреїв. Хто ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадник і ворог нашого краю й мусить бути усунений від людського співжиття» [2, с. 19].

Щодо організаторів та учасників погромів дійсно було застосовано смертну кару, що підтверджують автори вже згаданих публікацій.

В результаті ці заходи, спрямовані на ліквідацію погромів, призвели до покращення ситуації в період між червнем та жовтнем 1919 р. Практично не було єврейських погромів під час першого Зимового походу. Але навіть у 1921 р., коли армія УНР відступила з території України, С. Петлюра продовжував видавати протипогромні відозви до повстанців і населення.

Надзвичайно важливим є те, що уряд Петлюри, незважаючи на кризове становище в усіх сферах, не шкодував грошей на допомогу сім'ям постраждалих громадян єврейської національності. Загальна сума допомоги потерпілим складала в перерахунку понад 7500000 тогочасних американських доларів [3, с. 181, 197].

Не менш прогресивним було ставлення Директорії до освітніх та культурних потреб єврейського народу. Відповідно до закону про національну та особисту автономію меншин (січень 1918 р.) мова ідиш дістала всі права, було відкрито багато єврейських шкіл. На пропозицію Абрама Ревуцького, міністра єврейських справ, уряд видав закон, за яким усі єврейські школи переходили під його юрисдикцію, а також виділив дев'яту частину коштів, що призначалися для освіти, на користь єврейських шкіл та інших навчальних закладів [4, с. 19].

Тарас Гунчак у своїй брошурі на підтвердження цих фактів цитує професора Марка Вішнітцера, відомого єврейського історика та журналіста, який на власні очі спостерігав життя євреїв в Україні: «Українські євреї мають широкі, гарантовані законом права. Єврейська мова є однією з офіційно визнаних мов, єврейське міністерство стежить за забезпеченням їхніх прав, вільно функціонує іудаїстська церква, чимдалі більше з'являється єврейських шкіл. У Кам'янець-Подільському університеті уряд постановив утворити кафедру єврейської історії та літератури. Отже, єврейський народ дістає дедалі більше прав і можливостей для свого національного розвитку» [2, с. 16].

Варто також згадати про ініціативу Головного Отамана створення загонів єврейської самооборони, про заохочення козаків до створення спеціальних загонів для захисту євреїв та їхньої власності.

Доволі цікаві аргументи та відомості, які суперечать звинуваченням С. Петлюри в антисемітизмові, наводить Ю. Кульчицький (цит. мовою оригіналу з уживанням назви єврейства, невластивої сучасній літературній мові – авт.): «Нечесно і безпідставно твердити, як це робить більшість жидівських істориків, що

Петлюра був антисемітом. В ніякім іншому уряді на світі не було більше жидів на посадах міністрів і дипломатів, як в українському уряді, що його очолював Петлюра. За його урядування було створено Міністерство жидівських справ під керівництвом д-ра Мойсея Зільверфарба, Абрагама Ревуцького і Пінхаса Красного. Декретом з 17 квітня 1919 р., 24 січня 1919 р. відновлено жидам й іншим меншостям автономію, а законом з 11 липня забезпечено жидам самоврядування. ... Уряд Петлюри надавав жидам власні податки і забезпечив широкі права самоврядування, дозволив організувати власну жандармерію [5, с. 149-152].

Науковці, досліджуючи проблему «антисемітизму» С. Петлюри, також згадують про ідею створення українсько-єврейського союзу. З цього приводу В. Харченко у своїй статті цитує М. Г. Рафеса, члена єврейського Бунду: «Одною з найдорожчих ідей Петлюри і численних українських націоналістів завжди була ідея союзу між українською і жидівською демократією. ... Найбільші ентузіясти з-поміж них говорили про створення «України-Юдеї. Майже напередодні скинення гетьманщини, при зустрічі зі мною в гетьманській в'язниці, Петлюра казав про своє ревне бажання здійснити цей союз» [8, с. 245].

На підтвердження згаданих фактів наводимо уривки зі спогадів деяких єврейських діячів, які були свідками зусиль УНР щодо припинення погромів. Так, С. Гольдельман писав, що «зараз ніхто не посміє сказати, що погромна ідеологія ще займає яке-небудь значне місце в тій армії». Це ж підтверджує А. Марголін в листі до С. Петлюри з Лондона від 12 квітня 1920 р.: «Я не маю жодного сумніву в абсолютному демократизмі і в повній відсутності антисемітизму тих, хто стоїть на чолі всього нашого урядового апарату» [6, с. 27].

З огляду на вищезазначене, надто суб'єктивними і упередженими здаються судження В. Винниченка, який, писав про С. Петлюру так: «...І коли большевіцька, есерівська й денікінська преса називала С. Петлюру погромником, то треба одверто, не ховаючи правди, безжалісно признати, що цей чоловік, дійсно, заслужив цю сумну славу.... Ні, це був звичайний собі дрібний міщанин з легкою плівкою «ліберального» обивательського антисемітизму, «демократичний» обиватель, який готов був «принципально» признати євреїв такими ж людьми, як і всі, готов був навіть дати їм «майже всі» права, але в якому з дитинства сиділа антипатія до сеї раси ... Його обивательська психіка й дрібноміщанський світогляд також, як і в його отаманців, не могли дати йому ні стримуючих стимулів, ні розумного аналізу національних явищ, ні бажання боротись з дикими ексцесами» [1, с. 366-367].

Зазвичай останнім аргументом прибічників «антисемітизму» Петлюри є теза про те, що він, як керівник держави, відповідальний за погроми. У відповідь на це можна процитувати лист А. Коваленка до представника єврейства Моцкіна, вміщений у праці В. Сергійчука: «Никто из честных или просто здравомыслящих украинцев не станет отрицать ... факта...погромов на Украине в 1920 году, когда Петлюра уже стоял во главе украинских войск. Но в интересах истины необходимо установит ... характер ответственности Петлюры за те печальные факты. Ответствен ли он в этом за то, что не мог предотвратить погромов? При сколько-

нибудь обычных условиях такая ответственность в его положении была бы действительно достаточной... Но это было бы правильно лишь в том случае, если бы Петлюра в то время действительно обладал полнотой власти. Но ведь в такое сумасшедшее время можно ли говорить о полноте власти..? Если же принять во внимание, что многочисленные враги украинского движения пользуются всяким случаем, чтобы свалить на головы украинцев даже и то, в чем они уже совершенно неповинны, то легко понять, как трудно даже людям, искренно желающим разобраться в области репутаций отдельных лиц и характера отдельных событий, установить действительно объективную точку зрения для своих суждений» [7, с. 499].

Отже, ми навели чимало аргументів, покликаючись на авторитетних дослідників і опубліковані документи, які засвідчують, що С. Петлюра не був організатором єврейських погромів. Він ініціював численні спроби їх припинення, однак в умовах війни, інтервенції, анархії не зміг добитися їх реалізації. Останнім часом розвіяно й міф про причину вбивства С. Петлюри в Парижі у 1926 р. як помсту І. Шварцбарда за єврейські погроми на території України доби революції. Дослідники довели документально, що це був терористичний акт, організований радянськими спецслужбами для фізичної ліквідації діяча, що став символом українського національно-визвольного руху.

Джерела та література:

1. Винниченко В.К. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 – грудень 1919 рр.]. Ч. III. / В. К. Винниченко. – Київ – Відень: видавництво «Дзвін» – 1920. – 535 с.
2. Гунчак Т. Г. Симон Петлюра та євреї / Гунчак Т. Г. – К: Либідь – 1993. – 48 с.
3. Єкельчик С. О. Трагічна сторінка Української Революції: Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1917–1920) / Єкельчик С. О. // Симон Петлюра та українська національна революція: зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців України / упоряд. та передмова В. Михальчук. – К. : Рада. – 1995. – С. 165–217.
4. Косик В. Симон Петлюра / В. Косик – Львів: Наукове т-во ім. Т. Г. Шевченка. – 2000. – 88 с.
5. Кульчицький Ю. Симон Петлюра і погроми / Ю. Кульчицький // Симон Петлюра. Збірник студійно-наукової конференції в Парижі (травень, 1976): статті, замітки, матеріали / Ред. В. Косик. – Мюнхен – Париж – 1980. – С. 137–159.
6. Литвин С. Х. Погромник чи захисник євреїв: найсуперечливіша проблема петлюріани в українській історіографії / С. Х. Литвин // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 4. – С. 23–29.
7. Сергійчук В. І. Погроми в Україні, 1914–1920 : Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / В. І. Сергійчук – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, – 1998. – 543 с.
8. Харченко В. Міф про Симона Петлюру на тлі українсько-єврейських стосунків доби революції // Симон Петлюра та українська національна революція: зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців України / упоряд. та передмова В. Михальчук. – К. : Рада, 1995. – С. 218–225.